

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond

Medica XVI

Meditstiinianthropoloogia konverents

**Koosolemine. Trendid haiguse
ja ravi maastikel**

Tartu, Eesti Kirjandusmuuseum
14. detsember 2023

Ajakava ja teesid

EKM Teaduskirjastus
Tartu 2023

Koostajad: Katre Kikas, Mare Kõiva
Keeletoimetaja: Asta Niinemets
Küljendaja: Diana Kahre
Kodulehe kujundaja ja kaanefoto autor: Andres Kuperjanov

Konverentsi koduleht: <https://www.folklore.ee/rl/fo/konve/medicaXVI/>

Konverentsi korraldab Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond.
Konverents on seotud projektiga 8-2/22/5.

ISBN 978-9916-659-87-8 (pdf)

© autorid
© Eesti Kirjandusmuuseum

AJAKAVA

Neljapäev, 14. detsember 2023

10.00–12.00

Reet Hiimäe

Isikukogemuslood alternatiivravi kasutamisest kui õppimisprotsessist

Andrus Tins

Universaalse elujõu/orgonteraapia: teekond Vana-Indiast 21. sajandi lääne praktikatesse. Kaasaegsed lood, rääkimisviisid, praktikad, filosoofia ja psühholoogia

Andres Kuperjanov

Kuufaaside mõjust erinevates valdkondades

Ain Raal

Täiskuu võimalikust mõjust apteegikülastajate konfliktsele käitumisele

13.00–14.30

Maili Pilt, Anastasiya Astapova

Rohujuure tasandi sotsiaalmeedia-aktivismist COVID-19 pandeemiaga seotud vandenõuteooriate ja valeinfo vastu võitlemisel.

Kristel Vilbaste

Haigustest, mida on ravitud allikaveega

Anu Korb

Siberi eestlased tervise hoidmisest. Kaitsemaagia

15.00–16.30

Mare Kõiva

Kui sarnased on *online* loitsud vanemate tekstidega?

Raivo Kalle

Rituaalide muutumine taimedega ravimisel: Kihnu näitel

Katre Kikas

Ei mõistnud me su helli närve säästa / Sind haigusest ja õnnetusest päästa...

Jaan Saalvergi haigus ja surm tütarde kirjutistes

Isikukogemuslood alternatiivravi kasutamisest kui õppimisprotsessist

Reet Hiimäe

Eesti Kirjandusmuuseum

Tuginedes intervjuudele, küsimustikuvastustele ja meediakäsitlustele (kogutud ajavahemikus 2000–2023), analüüsin isikukogemuslugusid, milles käsitletakse alternatiivravi kasutamist kui õppimisprotsessi. Spetsiifiline sõnavara, mida esineb nii vaimsete õpetuste ja alternatiivsete ravimeetodite õpetajate kui nende lähenemiste kasutajate kirjeldustes, sisaldab rohkelt õppimisega seotud väljendeid, nagu “vaimsed õppetunnid”, “haigus kui õppetund”, “iga olukorra käsitlemine õppimisvõimalusena”, “õpi küsima ja sa saad vastused”, “õpi oma keha kuulama”, laenates sageli termineid ametlikust haridussüsteemist ja pedagoogikast, korporatiivsetest motivatsioonikoolitustest ja positiivsest psühholoogiast. Enamasti käsitletakse nendes mingi olulise vaimse õppetunni omandamist tervenemise võtmena, ent ka mingis raviviisis pettumist kui õpetlikku momenti, mis aitas õigemat suunda valida. Ent vastuolu seisneb selles, et teaduse ja meditsiini esindajad (tihti ka meediakajastused) seostavad neidsamu “tarkusi” ja “õppetunde” sageli hoopis “pimeda ebausuga” või “uhhuu-teadusega” ning seega justkui teaduse, hariduse ja arengu vastandpoolusega. Ettekandes vaatlen kogejate eneserefleksioone ravipraktikate kui õppimise kohta, mis mõjutab kogeja väärtushinnanguid, tähendusloomet, toimetulekumudeleid ja elustiili. Samuti annan ülevaate, kuidas on neid vahetunde kirjeldanud usundiuurijad ja pedagoogikateadlased. Püüan pakkuda ideid ja arutelu selle kohta, mil moel on võimalik nimetatud vaatenurkade konstruktiivne koosseksisteerimine ja kommunikatsioon ühiskonnas.

Rituaalide muutumine taimedega ravimisel: Kihnu näitel

Raivo Kalle

Eesti Kirjandusmuuseum

“Vepsa rahvameditsiini elujõu konstateerimise kõrval on artiklis pööratud tähelepanu ka ravivõtete jagamisele ratsionaalseteks ja maagilisteks, mida etnoloogid-folkloristid sageli kasutavad. Sellise jaotuse produktiivsus tundub kahtlasena” (Salve 2016: 143–144). “Tähelepanu väärib tõik, et kuigi ratsionaalsust on peetud akadeemilise ehk koolimeditsiini põhijooneks, on seda väga üldiselt püütud leida ka rahvameditsiinis” (samas: 153). “Võib küll täie kindlusega väita, et rahvameditsiini võtete jagamine maagilisteks ja ratsionaalseteks, samuti irratsionaalseteks ja ratsionaalseteks on uurijate konstruktsioon” (samas: 154).

Nagu Kristi Salve märgib, on rahvameditsiini ratsionaalseks ja mitteratsionaalseks raviviisiks jaganud uurijad. Rahvad, keda kirjasõna pole mõjutanud (nagu vepslased), ise ei ole raviviise selliselt jaganud: oluline on terveks saada, sündigu see sõnade või taimetõmmise abil (samas: 162). Kristi Salve ütleb et see on nõukogude-aegne pärand, toona taheti ka rahvameditsiinis näha ratsionaalsust ning mis polnud teadusega kooskõlas, seda justkui uurida ei tasunud. Seda kinnitavad ka meie andmed, et antud pärimuseliigile pole kogunud nõukogude ajal tähelepanu pööranud. Etteruttavalt võib öelda, et rahvusvaheliselt juhtivad etnofarmakoloogia, etnobotanika ja etnomeditsiini teadusajakirjades ei eristata ratsionaalseid ja mitteratsionaalseid andmeid, uurijad koguvad ja annavad edasi kogu taimekasutuse ja selle kultuurilise tähtsuse.

Käesoleva ettekande aluseks on kaks Kihnu taimepärimusest ilmunud artiklit (Sõukand & Kalle *et al.* 2023, Kalle & Mätas *et al.* 2023 ja selle tõlge Kalle & Mätas *et al.* 2024). Antud uurimustes võrdlesime kaasautoritega Kihnu kooliõpetaja ja rahvaluule koguja Theodor Saare 1930. aastatel Gustav Vilbastele saadetud taimepärimust oma 2021. aastal välitöödel kogutud materjaliga. Järeldasime, et nõukogude ajal, mil meditsiin oli institutionaliseeritud, hüljati rahvameditsiinis käibelt taimed, mida ei toetanud kirjalikud ravimtaimeraamatud. Näiteks 1930. aastatel kasutati kümmet taime nn üleloomulike haiguste raviks suitsutamise teel, siis selline praktika ja ka taimed on tänaseks kadunud. Sellist raviviisi ravimtaimeraamatud ei toeta. Vahepõikena võib öelda, et Hiina meditsiinis on suitsutamine tänase-ni aktsepteeritav raviviis. Üldise järeldusena tõime välja, et taimekasutuses

säilisid peaaegu muutumatuna tähtpäevakombestikuk kasutatud taimed, mis näitab et tähtpäevade rituaalid suutsid kohaneda nõukogude üldise institutsionaliseerimisega.

Ettekandes toon näiteid, millised taimed ja nende kasutus on ajas vastu pidanud Kihnu rahvameditsiinis ja miks. Samuti arutlen, miks peaksid ravimtaimeraamatud avama üldist kultuurilist tausta.

Kirjandus

Kalle, Raivo & Mätas, Mare & Pieroni, Andrea & Sõukand, Renata 2023. Changes dans l'usage des plantes lors des rituels et des jours de fête sur l'île de Kihnu. – Danto, Anatole (dir.). *Les finno-ougriens et la nature, Etudes finno-ougriennes* 54, lk 101–135.

Kalle, Raivo & Mätas, Mare & Pieroni, Andrea & Sõukand, Renata 2024. Taimede kasutuse muutus rituaalides ja tähtpäevadel Kihnu saarel. – *Akadeemia* 1 (ilmumas).

Salve, Kristi 2016. Vepsa rahvameditsiini mõnest aspektist. – Arukask, Madis (koostaja ja toimetaja). *Uurimusi vepsa rahvausust*. Sator 16. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 143–184.

Sõukand, Renata & Kalle, Raivo & Prakofjewa, Julia & Sartori, Matteo & Pieroni, Andrea 2023. The importance of the continuity of practice: Ethnobotany of Kihnu island (Estonia) from 1937 to 2021. – *Plants, People, Planet*, lk 1–11 (DOI:10.1002/ppp3.10423).

Ei mõistnud me su belli närve säästa / Sind haigusest ja õnnetusest päästa... Jaan Saalvergi haigus ja surm tütarde kirjutistes

Katre Kikas

Eesti Kirjandusmuuseum

Põllumees Jaan Saalverk (1874–1932) oli nooruses üks viljakamaid Jakob Hurda korrespondente Jüri kihelkonnast, hiljem on ta olnud (lisaks põllumeheametile) aktiivne ajalehtede korrespondent, kohaliku elu edendaja, ning osalenud ka ülemaailses poliitilises tegevuses; 1932. aastal lõpetas ta oma elu enesetapuga. Saalvergi kolm tütart Julie Varblane, Eha Leek ja Leida Lepik olid pensioniealistena usinad Eesti Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna kaastöölised; tütarde kaudu jõudis arhiivi ka erinevaid Saalvergi elu ja surmaga seotud allikaid ja lugusid.

Ettekandes pöörangi tähelepanu sellele, mida ja kuidas kirjutavad tütre Jaan Saalvergi vaimsest tervisest ning enesetapust. Arhiivi on see teema jõudnud erinevates žanrides ning algselt erinevatele auditooriumidele suunatud tekstidena – on mälestusi, pühendusluuletusi, (nii Saalvergi kui tütarde) elulugusid, perepärimust ning Saalvergiga seotud folkloorset ainet. Erinevate inimeste lood ja mälestused ei loo ühest koherentset lugu, vaid kohati on erinevate inimeste mälestused märkimisväärselt erinevad ja vastuolulised. Need vastuolud näitavad, et tegu on teemaga, mida tütaridel on äärmiselt keeruline sõnadesse panna; kuid samas näitab teema juurde üha ja üha naasmine, et keerukusele vaatamata tunnevad nad vajadust toimunut siiski sõnastada ning sõnastamise kaudu mõtestada. Need erinevates žanrides loodud tekstid, on justkui püüd äkitsi lahkunud isaga taas koos olla.

Siberi eestlased tervise hoidmisest. Kaitsemaagia

Anu Korb

Eesti Kirjandusmuuseum

Inimeste tervisekäitumist mõjutab paratamatult riiklik poliitika, samas on arusaamine tervisest tihedalt seotud kogukonnaga, sotsiaalse elu ja keskkonnaga.

Ettekandes kasutan erinevatest Siberi eesti kogukondadest talletatud ainek, mis on kogutud Eesti Rahvaluule Arhiivi välitöödel ajavahemikus 1991–2013. Siberi eesti külates on traditsioonikandjad enamasti vanemad naised, kes on pidanud oluliseks hoida sidet mineviku ja pärimusega. Naiste juhtpositsioonile aitab kaasa ka Siberi külade demograafiline olukord – vanemaid naisi on meestest tunduvalt rohkem.

Rahvauskumuse kohaselt arvati enamik haigusi tulenevat veest, maast, tuulest, surnutelt, nõidusest või pahast silmast.

Pärast Teist maailmasõda rakendatud riiklikud meetmed tõid Siberi külade elanikele arstiabi nn koju kätte (nt küladesse jõudsid kooliharidusega meditsiinitöötajad, avati velskripunktid, kohapeal anti sünnitusabi). Samas oli rahvapärane ravimisviiside ja võtete kasutamine külastatud kogukondades meie vaadeldaval perioodil osa kogukonna igapäevaelust. Arvati, et Siberi külade eestlased hoiduvad võimalusel riikliku meditsiinasutuse külastamisest ja püüavad ise või kogukonnaliikmete abil hakkama saada.

Ühelt poolt usuti ettemääratust (nt surma vastu rohtu ei ole, õnn ja antakse sünniga kaasa), teisalt püüti erinevate võtete abil end haiguste ja kurjade inimeste vastu kaitsta. Siinjuures kasutavad Siberi eestlased nii ratsionaalseid võtteid tervise tugevdamiseks (saun, vihtlemine, paljajalu murul või lumel kõndimine jms), aga ka maagiliste võtete kompleksi ehk kaitsemaagiat. Profülaktilisel kaitsemaagia praktiseerimisel on ühtlasi kogukonna toimimist reguleeriv roll.

Ettekandes käsitlen Siberi eestlaste olulisemaid kaitsemaagilisi võtteid, mida on kasutatud, et mitte haigestuda või haigusest võitu saada.

Kuufaaside mõjust erinevates valdkondades

Andres Kuperjanov

Eesti Kirjandusmuuseum

Kuufaasid on olulised taevased abilised elu korraldamisel. Klassikalises astronoomias on olulised neli kuufaasi ja nende vahelised kasvamisest/ka-hanemised. Meie rahvaastronoomias on paraku kuufaaside käsitus erinev, koos kombestikuga on siin viiteid mitmetele erinevatele kalendrisüsteemidele ja võibolla ka kaugetele aegadele. Üldises majapidamises ja eelkõige põllu-majanduses on kuufaasidega arvestamine jätkuvalt populaarne, usundilistes rahvameditsiinitekstides aga nii peent arvestust ei kohta, peamiselt on Kuu poolt mõjutatavateks kuutõbi (tekitab) ja soolatüükad/käsnad (ravi), muu-de haiguste kohta on tekste oluliselt vähem. Uuemates kogudes leiab juba ka kasvaja ja kilpnäärme. Tugevaimalt mõjuvad kuufaasid on ka erinevatel juhtudel erinevad, nt noore/vana kuu mõju haavadele ja aadri laskmisele, kuu vahepäevad sügeliste vastu ja täiskuu pesemiseks.

Kui sarnased on *online* loitsud vanemate tekstidega?

Mare Kõiva

Eesti Kirjandusmuuseum

Ettekandes võrreldakse eesti veebiloitsusid varasemate tekstidega ja nende edasiandmise viisidega.

Läbi aegade on uurijate meeli köitnud palve ja loitsu piirialad ning nende esitamine (kirjutati, loeti sosinal, mõttes, valjusti, esitati muusika saatel jne).

Sama probleemide ring kerkib esile ka tänaste tekstide juures. Sageli sisaldavad nii tekstid kui ka saaterituaalid laiemat religioosset teavet ja neile on omane teatav võrdlustele rajatud võrdsustamine.

Rohujuure tasandi sotsiaalmeedia-aktivismist COVID-19 pandeemiaga seotud vandenõuteooriate ja valeinfo vastu võitlemisel

Maili Pilt

Tartu Ülikool

Anastasiya Astapova

Tartu Ülikool

Ettekanne vaatlleb rohujuure tasandi sotsiaalmeedia-aktivismi eestikeelses Facebookis. Täpsemalt on vaatluse all veebikogukond “Valguse võit”, mis koondab inimesi, kes on aktiivselt tegutsenud koroonapandeemiaga seotud vandenõuteooriate ja valeinfo leviku vastu võitlemisel. Vaatluse all on ühis-tegevused ja strateegiad, mida rühma liikmed on rakendanud, et tõkestada tervise- jm teemadele keskenduva valeinfo levikut sotsiaalmeedias.

Ettekanne põhineb “Valguse võit” grupi tegevuste vaatlustel alates koroonapandeemia algusaegadest kuni tänaseni, ning samuti intervjuul grupi asutaja Anni Lambiga.

Ettekanne on seotud Eesti Teadusagentuuri projektiga PSG729: “COVID-19 pandeemiaga seotud vandenõuteooriad: sisu ja vorm, levikukanalid ning sihtrühmad”.

Täiskuu võimalikust mõjust apteegikülastajate konfliktsele käitumisele / The possible influence of full moon days on the conflict behavior of community pharmacy customers in Estonia

Ain Raal

Tartu Ülikool

The study hypothesized that Estonian pharmacists have noticed a periodic increase in the number of problematic pharmacy visitors, which can be associated with full moon days (2 days before and after). The observational study was conducted in 22 community pharmacies in Estonia (11 in standard and 11 in the blind group), a total of 76 pharmacists filled in an observation diary every day for 10 months. Additionally, the questionnaire for 400 randomly selected employees of pharmacies was used. During the full moon period, the number of conflicts in the community pharmacies increased by 2.7 in the standard group and 3 times in the blind group ($p < 0.01$). Pharmacists' opinions about the full moon's effect on the behavior of pharmacy visitors and themselves have been described. Also, the sales of medicines for nervous system disorders increase on full moon days. Sensitive customers believe in the influence of the full moon and experience changes thanks to autosuggestion. The behavior of visitors is more emotionally unstable, with an increased level of anxiety. There is a need for further research on the impact of moon phases on behavioral aspects when providing medical and pharmaceutical care.

Universaalse elujõu/orgonteraapia: teekond Vana-Indiast 21. sajandi lääne praktikatesse. Kaasaegsed lood, rääkimisviisid, praktikad, filosoofia ja psühholoogia

Andrus Tins

Eesti Kirjandusmuuseum

Universaalse elujõu kasutamine ravimiseks/tervendamiseks on läbi vastuolude jõudnud 21. sajandi lääne praktikatesse. Antud kontseptsiooni filosoofilised juured pärinevad India/Tiibeti ajurveda meditsiinisüsteemist, mille alused loetakse pärinevat paari tuhande aasta tagant. Läänes on analoogse universaalse elujõu kontseptsiooni kasutanud mitmed 18. ja 19. sajandi loodusteadlased ja filosoofid (Mesmer, Reichenbach), selle teemaga jätkasid 20. sajandil Bergson ja Reich. Nüüdisaja universaalse elujõu teraapia ehk orgonteraapia entusiastid peavad oma peamiseks eeskujuks Austria-Ameerika arsti ja psühhoanalüütikut Wilhelm Reichi. Et lääne meditsiin taolist raviviisi lõplikult tunnustanud ei ole, on see jäänud esoteerilistest raviviisidest huvitatute huviorbiiti.

Ettekanne annab põgusa ülevaate selle ravimeetodi filosoofilisest taustast, ajaloolisest kujunemisest ning meetodi austajate kaasaegsetest praktikatest, seonduvatest arusaamadest ning uskumustest, aga samuti ideede levitamise viisidest ja kanalitest, mõtteviisidest ja lugudest, mis universaalse elujõu kui tervendamismeetodiga seoses esile kerkivad.

Haigustest, mida on ravitud allikaveega

Kristel Vilbaste

Loodusajakirjanik

Eestis on 15 000 allikat, suuremaid umbes 4000. Raviallikaid hakati kaardistama juba 1936. aastal. Kuremäe ja Kuusalu allikate vett on vanemal ajal pandud pudelisse ja müüdud ka tervendava veena. Tuntuimad raviallikad on silmaallikad. Toomas Tamla uurimiste põhjal moodustavad silmaallikad kõigist Eesti ravi- ja tervisevee allikatest rohkem kui 2/3. Silmahaigustega käis silmaallikatel enamasti paaris ka maa-aluste ehk igasuguste maast saadud nahahaiguste ravimine, tõenäoliselt ka allergiate ravimine. Meil on ka kaks vähivastast allikat – Kuremäe ja Põrguläte. Uuemal ajal on lisandunud teated mitmete haiguste kohta, mille ravi loodetakse allikaveest. Koroonaajal viidi allikavett ka selle haiguse raviks, seda näitasid annid, maskid ja kummikindad allikate juures.